

Список використаних джерел:

1. Антонян Ю.М. Криминология. Избранные лекции. Москва : Логос, 2004. 448 с.
2. Аристотель. Метафизика / перевод с греч. П.Д. Первова, В.В. Розанова. Москва : Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2006. 232 с.
3. Аристотель. Политика. *Сочинения* : в 4 т. Москва, 1983. Т. 4. 551 с.
4. Асмус В.Ф. Античная философия : учебное пособие. Москва : Высш. школа, 1976. 544 с.
5. Криминология : учебник / под общ. ред. А.И. Долговой. Москва : Норма, 2005. 912 с.
6. Платон. Законы. *Сочинение* : в 3 т. Москва, 1972. Т. 3, ч. 2. 412 с.
7. Платон. Сочинения : в 4 т. Т. 3. Ч. 1 / под общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса ; пер. с древнегреч. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. 752 с.

ОСТАПЧУК Л. Г.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права
та кримінології
(Академія Державної пенітенціарної
служби)

УДК 343.9.01

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-30>

**КРИМІНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ОРГАНІВ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Статтю присвячено дослідженню кримінологічної моделі функціонування органів пробації в Україні. Проведено її видову класифікацію, сформовано авторське визначення поняття «кримінологічна модель», проаналізовано її основні структурні елементи із зазначенням емпіричних даних.

Ключові слова: кримінологічна модель, моделювання, органи пробації, злочинність.

Статья посвящена исследованию криминологической модели функционирования органов пробации в Украине. Проведена ее видовая классификация, сформулировано авторское определение понятия «криминологическая модель», проанализированы ее основные структурные элементы с указанием эмпирических данных.

Ключевые слова: криминологическая модель, моделирование, органы пробации, преступность.

The article is devoted to the study of the criminological model of the functioning of the probation bodies in Ukraine. Its species classification was determined, the author's definition of the concept of "criminological model" was formulated, and its basic structural elements were analyzed with empirical data.

Key words: criminological model, modeling, probation bodies, crime.

Вступ. Відмінною рисою зарубіжної кримінологічної науки є чітко сформована система координувань кримінологічних досліджень, розробка рекомендацій і пропозицій до законодавства, спрямованих на запобігання злочинності. Таким чином, не тільки законодавець, а й учені здійснюють безпосередній вплив на формування кримінальної політики держави. Виходячи з конкретних задач наукового кримінологічного дослідження, окрім використання статистичних даних, більшість вчених-кримінологів застосовують спеціальні методи збору інформації, вдаються до побудови як концептуальних, так і математичних моделей, метою створення яких є прогнозування злочинності. Модель – це насамперед спроба теоретичного відтворення досліджуваного об'єкта. Моделювання дає можливість здійснити опис об'єкта пізнання в тій чи іншій системі знаків (графіки, символи, зображення тощо), відповідно, будь-яке наукове дослідження об'єкта вже є моделлю. Модель – це дуже загальне поняття, що дозволяє перенести отримані знання з однієї галузі в іншу. Побудова кримінологічної моделі функціонування органів пробації в Україні дасть змогу відобразити стан, рівень і структуру злочинності серед осіб, котрі перебувають на обліку в органах пробації, визначити мету, особливості діяльності досліджуваного правового інституту, спрогнозувати можливість його розвитку у майбутньому, виокремити як позитивні, так і проблемні аспекти їх функціонування.

Актуальність теми дослідження підтверджується ступенем дискусійності теми – нині практично немає жодної фундаментальної роботи, присвяченої розробці кримінологічної моделі функціонування органів пробації в Україні.

Проведений аналіз наукових праць вчених, які займалися вивченням моделей, в т. ч. кримінологічних, вказує на те, що більшість із них досліджували: 1) модель розвитку та прояву мотиву злочину (В.В. Лунєєв), 2) модель індивідуальної злочинної поведінки (Ю.М. Антонян, Ю.Д. Блувштейн), 3) модель взаємодії суб'єктів злочину, жертви та джерела небезпеки (В.В. Панкратов, М.С. Самольянов), 4) модель суспільної небезпеки злочинів (С.Є. Віцин), 5) модель генезису злочинної поведінки (Б.В. Андрєєва) [11, с. 22–31]; 6) кримінологічну модель протидії злочинності (О.О. Білоусова) [3]; 7) кримінологічну модель взаємодії макроекономічних, соціальних і демографічних показників (М.О. Ларченко) [1]. Але питання дослідження кримінологічної моделі функціонування органу пробації залишилося поза увагою авторів і є актуальним з огляду на проведені в Україні реформаційні процеси.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення кримінологічної моделі функціонування органів пробації в Україні.

Результати дослідження. Серед проблем, із якими стикається сучасна українська кримінологія, М.О. Ларченко виокремлює т. зв. ефект запізнювання, котрий проявляється в розриві між реальним станом суспільства та його кримінологічним діагнозом [1, с. 367].

Під час дослідження певної кримінологічної моделі виникає питання щодо необхідності її створення, вивчення. Відповідь на це питання подає у своїй роботі А.М. Яценко, який стверджує, що цей процес є доцільним, лише коли в суб'єкта виникає необхідність в одержанні інформації опосередкованим шляхом, а саме: 1) коли об'єкт пізнання існував у минулому, і його вже немає на момент дослідження; 2) коли об'єкт пізнання ще тільки існуватиме в майбутньому; 3) коли об'єкт існує реально на момент дослідження, однак він або надмірно складний, або зовсім недоступний для пізнання; 4) у тих випадках, коли пізнаваний процес протікає або занадто швидко, або ж, навпаки, занадто повільно (окремі види експериментів) [2].

Варто зауважити, що модель – це штучно створений об'єкт, який відображає та відтворює структуру, властивості, взаємозв'язки та відношення між елементами досліджуваного об'єкта, безпосереднє вивчення котрого є складним і видається недоступним із деяких причин.

Так, у своїй роботі «Кримінологічна модель протидії злочинності в Україні» (2012 р.) О.О. Білоусова проаналізувала кримінологічні основи формування й експериментальної перевірки моделей функціонування системи протидії злочинності. Авторка дослідила один

із методів кримінологічного аналізу – моделювання. Також нею запропоноване власне визначення поняття «кримінологічна модель», під якою необхідно розуміти штучно створену матеріальну або ідеальну систему, що відтворює і замінює досліджувану подію, процес, стан або окремі ситуації й обставини таким чином, що її вивчення дозволить отримати про оригінал інформацію, необхідну для успішного вирішення практичних, наукових і дидактичних кримінологічних завдань [3].

В академічному курсі «Кримінологія», сформованому на основі сучасних підходів до структури і змісту кримінологічних знань, колективом авторів за загальною редакцією професора О.М. Литвинова зазначено, що під моделлю узвичаєно розуміти аналог, метод, тип, систему, теорію, картину світу, інтерпретацію, алгоритм та ін. У свою чергу, під моделюванням розуміється метод пізнання шляхом побудови певної моделі, який досліджує соціальні або природні об'єкти [4, с. 137].

М.О. Ларченко у своїй статті «Кримінологічна модель взаємодії макроекономічних, соціальних та демографічних показників» (2013 р.) визначає, що кримінологічні моделі мають бути простими, однак до їх складу повинні належати всі найважливіші частини системи, яка досліджується, а також найважливіші функції та зв'язки, внутрішньосистемні та зовнішні. На думку авторки, щоб знайти головні частини та зв'язки системи, слід зосередитися на трьох важливих моментах, зокрема: 1) визначити головну мету системи та головні функції, що вона виконує; 2) зрозуміти роботу системи та визначити головні частини (підсистеми), які беруть участь у виконанні головної функції; 3) встановити важливі зв'язки між ними [1, с. 369].

Н.В. Сметаніна у своїй статті «Інформаційна модель злочинності у сучасній українській кримінології» (2013 р.) наводить власне визначення поняття «інформаційна модель злочинності» із зазначенням кількісних і якісних показників злочинності [5, с. 601]. Авторка стверджує, що термін «модель» походить від латинського слова «modulus», яке означає «міра». Модель – це умовний образ, котрий відображає суттєві властивості досліджуваного об'єкта або процесу так, що його вивчення породжує нову інформацію про об'єкт, який моделюється [5, с. 602]. Моделлю у широкому розумінні визначають будь-який пізнавальний образ емпіричного та теоретичного рівнів пізнання [5, с. 601].

Інші вчені визначають модель як спрощену символічну схему, необхідну для з'ясування пояснення якої-небудь реальності [6, с. 267].

Підсумовуючи думки вищевказаних вчених, можемо сформулювати власне визначення поняття «кримінологічна модель функціонування органів пробації», під яким ми розуміємо *абстрактний, уявний образ об'єкта пізнання (уповноважений орган із питань пробації), котрий формується у свідомості людини у вигляді певного структурованого елемента, що має власний матеріальний вираз і будову, вивчення якого сприяє отриманню нової інформації про досліджуваний об'єкт у частині усунення основних детермінант злочинності та зниження її рівня серед облікових осіб.*

Для кримінологічної моделі функціонування органів пробації в Україні характерними є як загальні, так і факультативні елементи, зокрема до загальних ми відносимо: 1) мету функціонування органів пробації; 2) суб'єктів пробації; 3) кримінологічну характеристику злочинів, що вчиняються особами, які перебувають на обліку органів пробації; 4) кримінологічну методику оцінку ризику вчинення нового кримінального правопорушення суб'єктами пробації та 5) трирівневу систему заходів запобіжного впливу. У свою чергу, до факультативних елементів кримінологічної моделі ми відносимо способи та прийоми організації пробації.

Так, метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень і забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності [15].

Наступним загальним елементом кримінологічної моделі функціонування органів пробації є її суб'єкти. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про пробацію» від 05 лютого 2015 р. № 160-VIII суб'єктами пробації є засуджені, щодо яких за рішенням суду та від-

повідно до закону застосовуються наглядові, соціально-виховні заходи, й обвинувачені, щодо яких органом пробації готується досудова доповідь. Цим нормативно-правовим актом визначено вичерпний перелік осіб, котрі є суб'єктами пробації, зокрема: 1) обвинувачені, стосовно яких органом пробації готується досудова доповідь; 2) особи, засуджені до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт; 3) особи, котрим покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт; 4) особи, звільнені від відбування покарання з випробуванням; звільнені від відбування покарання вагітні жінки та жінки, які мають дітей віком до трьох років; 5) особи, засуджені до обмеження волі, котрі направляються для відбування покарання до виправних центрів; 6) особи, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, стосовно яких вживаються заходи з підготовки їх до звільнення [12].

Так, за даними Державної установи «Центр пробації», станом на 01 травня 2019 р. на обліку в органах пробації перебувають 58 270 осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та осіб, до котрих застосовано адміністративне стягнення (для порівняння: станом на 01 травня 2018 р. на обліку перебувало 60 057 осіб). Із загальної кількості підоблікових осіб 921 особа – неповнолітні [7].

Третім загальним елементом досліджуваної моделі виступає кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються особами, які перебувають на обліку органів пробації. Зважаючи на те, що кримінологія досліджує злочинність, кримінологічна характеристика містить узагальнену інформацію щодо особливостей певного виду злочинності. На думку В.Д. Ястребова, кримінологічна характеристика є сукупністю кількісно-якісних показників того чи іншого різновиду злочинності; відомостями про детермінанти злочинної поведінки та заходи попереджувального впливу [13, с. 16]. Ми підтримуємо позицію, яку відстоює вищезазначений науковець, і відносимо до елементів кримінологічної характеристики злочинів, що вчиняються особами, котрі перебувають на обліку органів пробації, кількісні показники про стан, рівень, коефіцієнт злочинності та якісні показники детермінантів злочинності, які можна отримати шляхом вивчення матеріалів кримінальних проваджень, судових рішень, вироків тощо, думок фахівців та інших джерел інформації, а також дані про особистість злочинців, що відображають їх кількісну і структурну характеристику і ступінь суспільної небезпеки.

Наступним елементом моделі є кримінологічна методика оцінки ризику вчинення нового кримінального правопорушення суб'єктами пробації. Під методикою розуміється сукупність взаємопов'язаних способів і прийомів доцільного проведення будь-якої роботи [14, с. 664]. Основними завданнями методики оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення є: аналіз факторів ризику, які впливають на ймовірність вчинення повторного кримінального правопорушення, та визначення криміногенних потреб; визначення ризику життя та здоров'ю; визначення ризику вчинення повторного кримінального правопорушення; визначення ризику небезпеки для суспільства, у т. ч. для окремих осіб.

Останнім елементом моделі нами визначено систему заходів запобіжного впливу. У кримінологічній науці залежно від ієрархії причин та умов злочинності виділяють три основні рівні запобігання злочинності: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [8, с. 179]. Співвідношення названих рівнів можна розглядати з позиції діалектичної філософії як категорії загального, особливого й окремого. Загальносоціальні заходи, зазвичай, пов'язані з поліпшенням умов праці та відпочинку громадян, підвищенням рівня їх матеріальної забезпеченості, зміцненням дисципліни й організованості, а також іншими позитивними змінами у суспільстві [9, с. 98]. Спеціально-кримінологічні заходи передусім спрямовані на усунення, нейтралізацію, мінімізацію криміногенних факторів і здійснюються спеціальними органами, на які покладено обов'язок їх застосування. У свою чергу, індивідуальний рівень запобігання злочинам включає комплекс взаємопов'язаних виховних та інших заходів впливу, що застосовуються до конкретної особи, з метою попередження вчинення нею нових злочинів.

З-поміж факультативних (додаткових) елементів криминологічної моделі, яка досліджується нами, виокремлено способи та прийоми організації діяльності уповноважених органів із питань пробації.

Прийом – певний захід для здійснення чого-небудь, досягнення якоїсь мети; виконання, здійснення дії за один раз [14, с. 1117]. У свою чергу, спосіб – це певна дія, система прийомів, що дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [14, с. 1375].

Орган пробації у межах своїх повноважень організовує: забезпечення суду досудовими доповідями про обвинувачених (станом на 01 травня 2019 р. уповноваженими органами з питань пробації підготовлено 9 378 досудових доповідей) [7]; здійснення нагляду за засудженими; виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт; реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; соціально-виховну роботу із засудженими; підготовку до звільнення засуджених, які відбувають покарання у виді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк.

Провівши аналіз основних загальних і факультативних елементів криминологічної моделі, спробуємо визначитися з її видовою класифікацією.

Так, моделлю у технічних науках є створення у натуральну величину або у певному масштабі у співвідношенні до реального експериментального зразка об'єкта, що моделюється, або його окремих частин (деталей, вузлів).

У дослідженні соціальних процесів модель частіше проявляється у формі уявної абстракції або знаків.

У соціології модель – це спрощене математичне уявлення про певний суспільний процес. Вона може бути у формі рівняння, таблиці, кривої, набору правил та ін. Найчастіше використовуються трендові (екстраполяційні), рідше – факторні (аналітичні) моделі. Трендові моделі створюють для встановлення конкретного процесу як часового ряду кількісних даних, які можна екстраполювати в майбутнє математичною формулою. У свою чергу, в основі побудови факторних моделей лежить виявлення механізму взаємодії різних чинників, залежності вихідних даних від групи початкових [10, с. 194–195].

У криминології здебільшого використовуються якісні моделі, що не містять цифрових показників, але дають уявлення про взаємозв'язок різних явищ, про їх прямиий та опосередкований вплив один на одного і визначають соціальні та психологічні механізми поведінки певної особи або групи людей. Так, В.Н. Кудрявцев у своїй праці виокремлює статичні та динамічні криминологічні моделі. До перших він відносить дані про стан і структуру певного явища (наприклад злочинності), інші дозволяють дослідити зміни, що відбуваються з об'єктом внаслідок його взаємодії з окремими елементами та блоками [11, с. 23].

Класифікація завжди здійснюється цілеспрямовано, повно, із зазначенням підстав її проведення. Важливою особливістю проведення видової класифікації криминологічної моделі функціонування органів пробації є формування загального уявлення про діючу (ретроспективну) криминологічну модель і її проектування на перспективу (перспективну).

Ретроспективну криминологічну модель можна розділити на статичну та динамічну, як пропонує вищевказаний вчений. Варто зазначити, що динамічна криминологічна модель не може функціонувати без наповнення конкретними статистичними показниками з метою дослідження впливу на досліджуване явище певних соціальних, економічних, політичних та інших чинників, а також без визначення характеру змін, що відбулися внаслідок проведення комплексу загальносоціальних, спеціально-криминологічних та індивідуально-профілактичних заходів. Динаміка (рух, розвиток, зміна) досліджуваного явища, яка відбулася внаслідок впливу діючих факторів, повинна визначатися за результатами отриманих висновків, діаграм, графіків тощо.

У свою чергу, перспективна криминологічна модель повинна будуватися на підставі аналізу динамічної моделі як складової частини ретроспективної моделі та надати можливість прогнозування розвитку певного явища. Ця криминологічна модель має містити наочну демонстрацію тих чи інших висновків у вигляді схематичних зображень, графіків, тобто

демонструвати зміни, як позитивні, так і негативні, що відбуваються з ретроспективною моделлю за певний проміжок часу; розробку спеціального алгоритму усунення (нейтралізації) певного негативного явища, причин, які його породжують, і спричинених наслідків. Однак усі елементи алгоритму повинні бути рухливими, щоб демонструвати, яким чином змінюється параметр «Х» за зміни параметра «У». Але не потрібно забувати, що модель – це спрощене відображення реальності, відповідно, і дані, отримані під час її будови, не повною мірою характеризують досліджуваний об'єкт.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що кримінологічні моделі, які досліджуються вченими-кримінологами, ґрунтуються на якісних і кількісних показниках, отриманих у процесі пізнання. Структура кожної з моделей не є однорідною, її будова залежить, насамперед, від об'єкта дослідження. Варто зауважити, що ключовим елементом будь-якої кримінологічної моделі, у т. ч. кримінологічної моделі функціонування органів пробації, є злочинність як соціальне явище, особа злочинця, причини й умови виникнення злочинності, а також шляхи та засоби запобігання їй.

Список використаних джерел:

1. Ларченко М.О. Кримінологічна модель взаємодії макроекономічних, соціальних та демографічних показників. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2013. № 4 (48). С. 367–377.
2. Ященко А.М. Кримінологічне моделювання. *Вісник кримінологічної асоціації України*. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/kriminologichnij-dovidnik/kriminologichna-terminologiya/k/> (дата звернення: 27.03.2019).
3. Білоусова О.О. Кримінологічна модель протидії злочинності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2012. 20 с.
4. Литвинов О.М. Кримінологія: академічний курс. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
5. Сметаніна Н.В. Інформаційна модель злочинності у пострадянській кримінології. *Порівняльне аналітичне право*. Ужгород, 2013. № 3-1. С. 327–331.
6. Пэнто Р., Гравиц М. Методы социальных наук. Москва, 1972. С. 292.
7. Довідка про чисельність осіб, які знаходяться на обліку уповноважених органів з питань пробації. URL: http://www.probation.gov.ua/?page_id=197#1557219305486-aedee0ae-9b2f (дата звернення: 16.05.2019).
8. Бурлаков В.Н., Кропачев Н.М. Криминология : учебник. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 432 с.
9. Четвериков В.С. Криминология и профилактика преступлений : учебное пособие. Москва : Инфра-М, Форум, 2005. 128 с.
10. Иванов Ю.Ф., Джужа О.М. Криминология : навчальний посібник. Київ : Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2008. 292 с.
11. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. *Опыт криминологического моделирования* : учебное пособие. Москва : Издательская группа «Форум-ИНФРА-М», 1998. 216 с.
12. Про пробацію : Закон України від 05 лютого 2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 16.05.2019).
13. Ястребов В.Б. К вопросу о понятии криминологической характеристики преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва, 1982. Вып. 37. С. 14–20.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. 1728 с.

